

Φ6

Ο πρώτος βυζαντινός αυτοκράτορας

ΠΟΛΥΜΝΙΑ ΑΘΑΝΑΣΙΑΔΗ

Ιουλιανός: Μια βιογραφία

«ΜΟΡΦΩΤΙΚΟ ΙΔΡΥΜΑ ΕΘΝΙΚΗΣ ΤΡΑΠΕΖΗΣ», ΣΕΛ. 354

Υπάρχουν πολλοί λόγοι για να επαινέσει κάποιος το σημαντικό αυτό βιβλίο. Πρώτα και καλύτερα για το εκφραστικό του ιδίωμα, το επιστημονικό ήθος που αποπνέει και τη σχολαστική του τεκμηρίωση. Ο συνδυασμός όλων αυτών των αρετών δεν είναι διόλου ευκαταφρόνητο κατορθώμα. Πολλοί από τους καλύτερους μελετητές επιλέγουν συχνά είτε το γλαφυρό ύφος, όταν επιθυμούν να απευθυνθούν στο ευρύτερο κοινό, είτε την ακρίβεια της διατύπωσης και του υπομνηματισμού, όταν διαλέγονται με την κοινότητα των ειδικών. Η Πολύμνια Αθανασιάδη δεν κάνει παραχωρήσεις προς καμία κατεύθυνση. Επιθυμεί να τέρψει τους αναγνώστες που δεν είναι μυημένοι στην αργκό των εξ επαγγέλματος ιστορικών και ταυτοχρόνως να πείσει τους συναδέλφους της που γνωρίζουν τις πηγές εξίσου καλά με την ίδια.

Το βιβλίο αυτό θα πρέπει να επαινέθει και για την τόλμη του. Ο Ιουλιανός είναι μια από τις λιγοστές -ίσως ελάχιστες- προσωπικότητες της αρχαιότητας που προσκαλούν ή, για την ακρίβεια, προκαλούν το βιογράφο τους από μόνες τους. Πέρα από τα συνήθη τεκμήρια που προσφέρονται για πολλές άλλες μορφές του αρχαίου κόσμου, στην περίπτωση του Ιουλιανού, όπως και του Αυγουστίνου, υπάρχουν διαθέσιμες και αυτοβιογραφικές (μάλιστα εξομολογητικές) πληροφορίες. Αν στην πρόκληση αυτή προσθέσουμε και το θρόνο που άρχισε να καλλιεργείται γύρω από τον αυτοκράτορα ενόσω ήταν ακόμα ζωντανός, τότε κατανοούμε γιατί τόσο πολλοί και σημαντικοί μελετητές (αλλά και λογοτέχνες) έχουν σπεύσει να ασχοληθούν με το βίο του. Αυτό όμως σημαίνει ότι κάθε νέος μελετητής δεν έχει να αναμετρηθεί μόνο με το πλούσιο και συχνά αντιφατικό υλικό του αλλά και με όλους τους προγενέστερους βιογράφους. Το βιβλίο της Αθανασιάδη δεν είναι απλώς ένα ανάμεσα στα πολλά καλά του είδους. Γράφτηκε διότι είχε εξ αρχής κάτι νέο, σημαντικό και ενδιαφέρον να υποστηρίξει.

Οι καταβολές των δυνάμεων

Η βασική πρωτοτυπία του βιβλίου βρίσκεται στη μέθοδο του. Αντί να συνδυάσει τις ψηφίδες των πηγών με το συνήθη τρόπο των μελετητών που επιθυμούν να καταλήξουν σε ολοκληρωμένη και συνεκτική εικόνα, η Αθανασιάδη χρησιμοποιεί τις πηγές για να διεισθύνει κατευθείαν και με αποφασιστικότητα στον πνευματικό και τον ψυχικό κόσμο του Ιουλιανού. Δεν της αρκεί να εξηγήσει γιατί ο ήρωάς της ενήργησε με τον τρόπο που ενήργησε. Αναζητεί επιπλέον τις καταβολές των δυνάμεων που πάλευαν μέσα στον άνθρωπο. Εκτός από το τελικό αποτέλεσμα των εσωτερικών διεργασιών, ενδιαφέρεται να ανιχνεύσει ακόμα και τις βουλήσεις που δεν τελεσφόρησαν. Οδηγός της στη βιογραφία που επιχειρεί δεν είναι τόσο πολύ οι πράξεις και οι παραλείψεις του βιογραφούμενου προσώπου αλλά ο ίδιος ο άνθρωπος. Ο Ιουλιανός της Αθανασιάδη δεν είναι μια τέλεια κατασκευή για το μουσείο των κέρνων ομοιωμάτων, όπως είναι συνήθως οι ήρωες των βιογραφιών, αλλά ένας άνθρωπος με φλόγα δημιουργίας, με ισχυρή βούληση και πείσμα - αλλά και με συχνές μεταστροφές, με παλινωδίες, ακόμα και κρίσεις που φθάνουν κάποτε στα όρια της απελπισίας ή της κατάρρευσης.

Με τον ίδιο τρόπο που παρακολουθεί τον Ιουλιανό ως σύνθετη (δηλαδή πραγματική) προσωπικότητα, η Αθανασιάδη αναλύει και τον κόσμο που τον περιβά-

λει. Η καθιερωμένη εικόνα της σύγκρουσης μεταξύ παγανισμού και χριστιανισμού της φαίνεται εξαιρετικά ανεπαρκής και, τελικώς, παραπλανητική. Ο λεγόμενος παγανισμός (μια έννοια, έτσι κι αλλιώς, βαθύτατα προβληματική) περιλάμβανε πολλές και διαφορετικές εκδοχές - όπως άλλωστε και ο χριστιανισμός. Αν ο ιστορικός αρκестεί στις έννοιες «παγανισμός» και «χριστιανισμός» τότε θα παραμείνει στα κοινότοπα και απλοϊκά σχήματα. Το ιστορικό ερώτημα, όπως το θέτει η Αθανασιάδη, είναι ποιες εκδοχές παγανισμού ήταν ενεργές την εποχή εκείνη και πώς τοποθετήθηκε στο εσωτερικό τους ο Ιουλιανός. Γι' αυτό και το βιβλίο της στέκεται με ιδιαίτερη έμφαση σε ζητήματα κοσμοθεωρίας, πολιτικής φιλοσοφίας και ιδεολογίας.

Ενταγμένος στο πνευματικό του περιβάλλον, ο Ιουλιανός δεν είναι πια ένας αμετανόητος (και ρομαντικός) νοσταλγός του παρελθόντος. Είναι ένας άνθρωπος της εποχής του, που ατενίζει και αυτός το μέλλον. Διαλέγεται όχι μόνο με τους προφανείς εχθρούς του αλλά (ίσως κυρίως) με τους υποτιθέμενους φίλους του. Από πολλές πλευρές ο παγανισμός του Ιουλιανού βρίσκεται σε σύγκρουση με την παράδοση - κάποτε μάλιστα σε οξύτερη σύγκρουση από ό,τι ο κυρίαρχος χριστιανισμός. Αλλά και η σχέση του αυτοκράτορα με το χριστιανισμό αποδεικνύεται εξαιρετικά σύνθετη.

«Ελληνισμός» και χριστιανισμός

Ένα από τα βασικά θέματα στα οποία αναμετρήθηκε με το χριστιανισμό ήταν γύρω από την έννοια του «ελληνισμού». Οι λόγιοι χριστιανοί της εποχής δεν αρνούσαν την αξία της ελληνικής παιδείας. Πολλοί από αυτούς την είχαν γευτεί και σέβονταν τους ποιητές και τους φιλοσόφους της. Για να συμβιβασουν ωστόσο την κλασική γραμματεία με την πίστη τους διαχώριζαν τα καθαρώς θρησκευτικά διδάγματα της ελληνικής ποίησης (τα οποία απέρριπταν) από τα αισθητικά της αποτελέσματα (όπως άλλωστε κάνουμε σήμερα). Η σχέση των μεγάλων εκκλησιαστικών πατέρων με τον «ελληνισμό» ήταν έτσι εκλεκτική και επιλεκτική. Ο Ιουλιανός από την πλευρά του επέμενε ότι ο «ελληνισμός» έπρεπε να θεωρηθεί ενιαία και αδιαίρετη υπόσταση, η οποία περιλαμβάνει όλη την πλούσια και πολυποίκιλη παράδοση. Γι' αυτό και προσπάθησε να συνενώσει όσο περισσότερο γινόταν τις θρησκευτικές τελετές με τις υψηλές φιλοσοφικές συλλήψεις. Η άκαμπτη αυτή τοποθέτηση του αυτοκράτορα εξόργισε, όπως ήταν φυσικό, τους χριστιανούς, καθώς τους καλούσε είτε να αποδεχτούν τον «ελληνισμό» στο σύνολό του είτε να ξεκόψουν από αυτόν ολοκληρωτικά.

Η διαμάχη αυτή, όπως εξηγεί η Αθανασιάδη, πήγαινε πολύ βαθιά. Οι λόγιοι χριστιανοί αρνούσαν να παραιτηθούν από την ελληνική κληρονομιά διότι αυτό θα ισοδυναμούσε με αποκλεισμό τους από την υψηλή μόρφωση. Ο αυτοκράτορας από την πλευρά του ήθελε τον «ελληνισμό» να παίξει το ρόλο μιας κοσμοθεωρίας και μιας παγκόσμιας θρησκείας. Ένας τεμαχισμένος και εξουθετερωμένος «ελληνισμός» δεν θα μπορούσε ποτέ να γίνει οικουμενικός, όπως τον ήθελε ο ίδιος στο πρότυπο του χριστιανισμού.

Παρακολουθώντας τον Ιουλιανό να ιχνηλατεί τα πολλαπλά μονοπάτια που ανοίγονταν μπροστά του, η Αθανασιάδη οδηγείται σε αυτό που θεωρεί κομμικό σπ-

μείο για την κατανόηση της τραγικής του προσωπικότητας. Ο Ιουλιανός της ιστορίας, σε αντίθεση προς τον Ιουλιανό του μύθου, δεν ακολούθησε ένα δρόμο αλλά δύο - ενδεχομένως περισσότερους. Από τη μια πλευρά επεδίωξε την αναβίωση της παλαιάς πολιτικής τάξης που στηριζόταν στο δυναμισμό των αυτοδιοικούμενων πόλεων, ενώ από την άλλη οραματιζόταν το νέο ρόλο του «ελέω Θεού» μονάρχη. Η θρησκευτική του πολιτική υπηρετούσε πρωτίστως έναν πολιτικό και κοινωνικό στόχο, καθώς τέθηκε στην υπηρεσία θεσμών με στοιχεία της δημοκρατικής παράδοσης. Ταυτοχρόνως όμως του επέτρεψε να συλλάβει και να διατυπώσει με μεγαλύτερη διαύγεια από τους χριστιανούς της εποχής του μια θεοκρατική αντίληψη για τη βασιλική αρχή, καθώς και την ιδέα της δυναστικής νομιμότητας στην οποία στηρίχτηκε η βυζαντινή ιδεολογία.

Τη σύγκρουση αυτή ανάμεσα στις δύο στρατηγικές, από τις οποίες η μία κοίταζε στο παρελθόν και η άλλη στο μέλλον, η Αθανασιάδη την ανιχνεύει και στον ψυχισμό του αυτοκράτορα. Ο γενναϊόδωρος, ανιδιοτελής και σεμνόντοφος άνδρας, μπορούσε να συμπεριφερθεί συχνά με τρόπο εγωκεντρικό, μισαλλόδοξο και εριστικό. Αξιοποιώντας τη βαθιά του παιδεία κατόρθωσε να δαμάσει το πάθος και την οργή που θα έπρεπε να έχει ξεσηκώσει μέσα του η νύχτα της μεγάλης δυναστικής σφαγής (τότε που τα χριστιανικά τέκνα του ευσεβούς Κωνσταντίνου απαλλάχτηκαν από όλους τους υποψήφιους διεκδικητές του θρόνου) και να επιβάλλει στον εαυτό του μια συμπεριφορά ανεξίκακη και δημοκρατική. Ως αυτοκράτωρ απέειχε από κάθε προσπάθεια αντεκδίκησης, υπακούοντας στις φιλοσοφικές επιταγές που θέλουν τη βασιλιά σοφό, δάσκαλο και πατέρα. Από την άλλη πλευρά, δεν έδειχνε σχεδόν καμία κατανόηση ή ανοχή προς τους ομοθρήσκους του, που αδυνατούσαν να παρακολουθήσουν τους οραματισμούς του.

Σεβασμός εκ των υστέρων

Ο Ιουλιανός του θρόνου είναι γνωστός για την αναμέτρσή του με τη μεγάλη μάζα των χριστιανών. Ο Ιουλιανός της Ιστορίας βρέθηκε σε μεγαλύτερη και ουσιαστικότερη αναμέτρηση με τη μεγάλη μάζα των εθνικών. Όπως δείχνει η προσεκτική έρευνα, το πρόγραμμά του δεν κρίθηκε τόσο πολύ από την αντίδραση των χριστιανών όσο κρίθηκε από την αυταρχία και την απροθυμία των τάξεων που και' εξοχίην καλούνταν να το υιοθετήσουν. Απεναντίας, οι χριστιανοί των επόμενων γενεών σεβάστηκαν και κατανόησαν το βαθύτερο νόημα της κληρονομιάς του. Γι' αυτό και οι βυζαντινοί λόγιοι (που φρόντισαν να μη σωθεί σχεδόν ούτε δείγμα της αντιχριστιανικής πολεμικής των εθνικών φιλοσόφων) διέσωσαν και μελέτησαν το έργο του «παραβάτη».

Με τη μεθοδολογία του, την ευαισθησία του και τη διορατικότητά του, το βιβλίο της Αθανασιάδη κρατά διαρκώς το ενδιαφέρον του αναγνώστη. Σε κάθε σελίδα έχει κάτι καινούργιο να του προσφέρει. Τον καλεί να σκεφτεί και να αναθεωρήσει πολλά από τα κλισέ που έχει αποδεχτεί. Και του ξεδιπλώνει αργά και προσεκτικά τις πτυχές ενός κόσμου που άλλαζε με ρυθμούς τόσο γρήγορους όσο και ο δικός μας. Εκτός από βιογραφία του Ιουλιανού, το βιβλίο αυτό είναι και μια θαυμάσια εισαγωγή στην ύστερη αρχαιότητα. Η ελληνική μετάφραση από το αγγλικό πρωτότυπο είναι ξαναδουλεμένη και εμπλουτισμένη με πλούσια και διαφωτιστική εικονογράφηση. Χωρίς αμφιβολία αποτελεί ένα απόκτημα για την ελληνόγλωσσα βιβλιογραφία της ύστερης αρχαιότητας που, καθώς φαίνεται, έχει πλέον βρει για τα καλά το δρόμο της στη νεοελληνική παιδεία.

ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΚΥΡΤΑΤΑΣ